

Janne Seppänen

Visuaalinen kulttuuri

Teoriaa ja metodeja mediakuvan tulkitsijalle

© Vastapaino, Janne Seppänen

ISBN 978-951-768-520-7

Osuuskunta Vastapaino
Yliopistonkatu 60 A
33100 Tampere
www.vastapaino.fi

Ikonisuus

Semioottisesti ikonisuus tarkoittaa sitä, että merkki muistuttaa jollain tavoin esittämäänsä asiaa. Tämähän on valokuvallisen representaation arkea: passikuvan on muistutettava passin haltijaa. Semiootikot eivät kuitenkaan ole yksimielisiä tästäkään valokuvan ominaisuudesta. Umberto Eco ajattelee, että valokuvan ja sen esittämän kohteen välillä on aina enemmän eroja kuin yhtäläisyyksiä: ”Peircestä alkaen, Morrisin kautta aina nykysemitiikan eri suuntauksiin ikonisesta merkistä on mielellään puhuttu merkkinä, jolla on joitain kohteen ominaisuuksia. Kuitenkin jo alkeellinen fenomenologinen tarkastelu mistä tahansa esityksestä, joko piirroksesta tai valokuvasta osoittaa, että kuvalla ei ole yhtään esitetyn kohteen ominaisuutta” (Eco 1986, 93). Stuart Hall (1992c, 138–139) tuntuu jakavan saman käsityksen. Hänen mukaansa visuaalinen esitys kääntää kolmiulotteisen maailman aina kaksiulotteiseksi. Tuntuu kuitenkin

NATIONAL EDITION

Los Angeles Times

On The Internet: WWW.LATIMES.COM

MONDAY, MARCH 31, 2003

COPYRIGHT 2003 \$1.00 Designated Areas Higher

DOWN: A British soldier warning the Basra residents to get the dirt as Iraqi forces opened fire.

Panic and Human Shields in Basra

At a bridge checkpoint, British battle hostile fire and surging refugees. In the chaos, Hussein forces hope to sneak in fighters.

By MARK MAGNIE

front road bars.

Within seconds, paramilitaries in pickup trucks opened fire on the British forces manning the bridge checkpoint. From another direction, mortar shells rained down on the British, whose massive Challenger tanks returned fire.

Caught in the cross-fire, panicked refu-

made clear some of the pitfalls U.S. forces would confront in a battle for Baghdad.

"In a way, we can't really do an awful lot," said Maj. Peter MacMullen with the First Battalion of Irish Guards, sitting on a cordoned-off freight rig at the bridge on the edge of town. "The Iraqis work in areas of two or three, driving white vehi-

Allies Battle Iraqi Fighters on City Streets

British commandos report killing several officers in Basra and plan to enter downtown soon. Three Marines die in a helicopter crash.

By DAVID ZUCCHINO
AND GEOFFREY MORAN
Times Staff Writers

WITH U.S. FORCES IN IRAQ — U.S. and British troops flushed out paramilitary fighters street by street in three cities of central and southern Iraq on Sunday as warplanes hammered the Republican Guard surrounding Baghdad and American soldiers flocked to within sight of Karbala, a gateway to the capital.

An American military helicopter crashed in the south, killing three Marines and injuring another, the Pentagon said. A military spokesman said the UH-1 troopers helicopter, known as a Huey, went down for undetermined reasons just after sunset near a military base and was not under hostile fire.

Elsewhere on the 11th day of the war, allied forces took an apparent suicide bombing attempt near Najaf, about 90 miles south of Baghdad, and mounted

There was no immediate confirmation of the report.

At a news conference in the capital, Mohammed Said Sahad, the Iraqi information minister, accused allied forces of blocking food deliveries to Iraq. Thanks to Iraq's military successes, he said, his troops were burying American and British soldiers on the battlefield "according to the tradition of their religion."

The move toward Karbala, by the 2nd Brigade of the Army's [See War, Page A5]

NOT A FACTOR: Army Gen. Tommy Franks denies that political pressure played a role in the timing of the invasion.

luontevalta ajatella, että valokuva koirasta muistuttaa ainakin jossain suhteessa enemmän fyysistä koiraa kuin ääneen lausuttu tai tähän kirjoitettu sana koiraa.

Arkisesti ajatellaan, että valokuva on pohjimmiltaan realistinen. Toisin sanoen se toistaa uskollisesti kameran eteen asetuneen näkymän. Ikonisuuden ajatellaan olevan valokuvan rea-

Kuva 4.5

Alkuperäiset valokuvat ja Los Angeles Timesissa 31.3.2003 julkaistu kuva.

lismien mitta. Mitä ikonisempi, sen realistisempi. Vaikka näkemyksessä on käytännöllinen järkensä, niin asia ei ole kuitenkaan näin yksinkertainen.

Ajatellaanpa vaikka passikuvaa, jonka perimmäinen tarkoitus on olla niin kohteensa näköinen kuin mahdollista. Passikuvan ottamista säätelevät monet normit. Esimerkiksi Oulun kihlakunnan poliisilaitos ohjeistaa internetissä passinhakijaa seuraavasti:

Passikuvien tulee olla vasta otettuja, joista hakija on hyvin tunnistettavissa. Kuvan koko 36 × 47 mm (leveys × korkeus). Pään korkeus leuan kärjestä päälakeen 25 mm–35 mm. Mustavalkokuvat ovat parhaita, mutta värikuvatkin hyväksytään. Passikuva kuvataan suoraan edestä vaaleaa taustaa vasten. Kuvaa ei saa retusoida. Kuvassa ei saa käyttää päähinettä eikä tummennettuja laseja.

Passikuvan ”realismitesti” on tietenkin passintarkastustilanne. Tullimies vertaa kuvaa passin esittäjään mutta samalla hän vertaa kuvaa passivalokuvien standardoituun visuaaliseen järjestykseen. Kuvan realismin ja uskottavuuden kannalta representaation näköisyys ”passikuvien” kanssa on aivan yhtä tärkeä kuin näköisyys passin kantajan kanssa. Itse asiassa se on tärkeämpi: vaikka sivusta otettu passikuva paljastaisi ihmisen figuurin absoluuttisen tarkasti, se tuskin menisi passintarkastuksessa läpi. Passikuvan ikonisuus on välttämätön mutta ei suinkaan riittävä ehto sen realistisuudelle.

Valokuvien realismi-vaikutelmat eivät yleensäkään synny pelkästään ikonisuudesta vaan niiden suhteesta toisiin valokuviin sellaisina kuin olemme tottuneet ne mieltämään. Visuaalisen kulttuurin tutkijan Lev Manovichin (1997, 47) mukaan nykyisen kolmiulotteisen tietokonegrafiikan kykyä tuottaa realistisia esityksiä ei enää arvioida suhteessa silmin havaittavaan todellisuuteen vaan valokuvien todellisuuteen eli *valokuvalliseen realismiin*.

Valokuvan ikonisuus eli ainakin jonkinlainen samankaltaisuus kohteensa kanssa on siis vain yksi osan sen kyvyssä tuottaa realistinen vaikutelma. Ainakin yhtä tärkeää on sen luonne valokuvallisena representaationa, jonka realismi syntyy

kulttuurisissa käytännöissä. Visuaalisen kulttuurin tutkijat Gunther Kress ja Theo van Leeuwen (1996, 163) tiivistävät asian seuraavasti:

Arvioimme kuvan realistiseksi, kun esimerkiksi sen värien saturaatio vastaa normaalilla kinokameralla otettua valokuvaa. Jos saturaatio kasvaa sitä suuremmaksi, arvioimme kuvat liioitteluksi, 'todellista todellisemmiksi'. Jos saturaatio menee keskimääräisen tason alle, niiden realismi himmenee ja niistä tulee vaikkapa eteerisiä tai 'aavemaisia'. Ja sama voidaan sanoa kaikista muista representaation tekijöistä, kuten erottelukyvystä tai syvyysvaikutelmasta.

Ikonisuuteen liittyy myös erottelu *motivoimattoman* ja *motivoituneen* merkin välillä. Myös näitä käsitteitä semiootikot käyttävät hyvin eri tavoin, mutta seuraavilla määritelmillä pärjää varsin pitkälle: Motivoitu merkki on sellainen, jonka fyysistä olemusta sen esittämä asia (merkitty) rajoittaa. Oikeastaan voidaan sanoa, että mitä ikonisempi merkki sitä enemmän se on myös motivoitu. Eli valokuva koirasta on motivoituneempi merkki kuin sana koira, joka ei ulkoisesti muistuta koira. Sen sijaan esimerkiksi pilapiirros koirasta on astetta motivoituneempi kuin sana koira, mutta jonkin verran motivoimattomampi kuin valokuva koirasta. John Fiskeä (1992, 113) lainaten:

Motivoitu merkki on pitkälle ikoninen; valokuva on liikennemerkkiä motivoituneempi. Keinotekoinen merkki on motivoimaton. [...] Mitä motivoituneempi merkki on, sitä enemmän merkitty rajoittaa merkitsijää. [...] Valokuva ihmisestä on pitkälle motivoitu, sillä sitä miltä valokuva näyttää määrää ennen muuta ihmisen itsensä ulkonäkö.

Ikonisuus ja motivoituneisuus ovat valokuvalla tyypillisiä semioottisia ominaisuuksia, jotka puuttuvat puhutulta tai kirjoitetulta verbaalikiieleltä, onomatopoeettisia ilmaisuja, kuten "murr" tai "titity", lukuun ottamatta. Kaikkien muidenkin valokuvan ominaisuuksien ohella myös ikonisuus merkityksellistyy kuvan tuotannon ja tulkinnan käytännöissä. Voidaan sanoa, ettei ikonisuus sinällään takaa yhtään mitään valokuvalli-

sen totuuden kannalta. Viereisen sivun kuvapari (kuva 4.6) on *Helsingin Sanomien* uutiset sivulta 21.3.2003. Yhdysvallat oli juuri aloittanut hyökkäyksen Irakiin. Vasemman puoleisessa kuvassa on Yhdysvaltain presidentti George W. Bush ja viereisessä Irakin presidentti Saddam Hussein. Kuvateksti säestää: ”Yhdysvaltain presidentti George W. Bush ilmoitti tv-puheessaan sodan alkaneen. Irakin presidentti Saddam Hussein kehotti kansalaisiaan vastarintaan omassa tv-puheessaan, jonka aitous tarkkailijat ryhtyivät heti epäilemään.”

Julkisuudessa oli jo pitkään kierrätetty huhua, että Saddam Husseinilla on useita kaksoisolentoja. Taustalla oli ajatus, että Hussein on saattanut jo itse asiassa kuolla pommituksissa, mutta hänen kaksoisolennollaan voidaan antaa vaikutelma, että presidentti on vielä hengissä. Ikoninen kuva saattaakin siis itse asiassa olla väärennös. Ainakaan tässä tapauksessa kuvan ikonisuuden perusteella ei voi päätellä kuvan totuusarvosta yhtään mitään. Mielenkiintoiseksi esimerkin tekee kuvajournalismin kannalta sekin, että rinnastamalla toisiinsa aito ja epäaito kuva rakennetaan epäluottamusta sodan toista osapuolta kohtaan. Mistä kumpua oletus, että Bushin kuva on aito? Mitä ”aitous” itse asiassa tässä tarkoittaa?

Metafora

Kieli tulvii metaforia eli kielikuvia. Myös journalistisessa kielessä ne ovat keskeisiä vaikuttamisen ja mielikuvien luomisen välineitä: talous ylikuumenee, kanuuna uppoaa verkkoon, osaminen syntyy rautaisesta ammattitaidosta.

Metaforien tutkimuksen historialliset juuret ovat peräisin ja kirjallisuustieteestä ja retoriikan tutkimuksesta. Viime vuosikymmenien aikana myös yhteiskuntatieteilijät, kasvatustieteilijät ja viestinnän tutkijat ovat yhä enemmän kiinnostuneet metaforista, ja aihetta käsittelevien tieteellisten tutkimusten määrä on moninkertaistunut. Suomessa on tutkittu muun muassa EU-journalismin metaforiikkaa (Hellsten 1997). Journalistisen kuvan metaforisuus ei sen sijaan ole herättänyt tutkijoiden intohimoja.

HELSINGIN SANOMAT

WASHINGTON/KUWAIT/AMMAN. Yhdysvallat pommitti perjantain vastaisena yönä Irakin pääkaupunkia Bagdadia risteilyohjuksin samalla, kun ensimmäiset maajoukot ylittivät Irakin ja Kuwaitin välisen rajan.

Yhdysvallat aloitti sodan Irakia vastaan jo varhain torstaiaamuna, jolloin ohjukset ja satelliittiohjatut pommit tuhosivat hallintorakennuksia Bagdadissa. Tarkoituksena oli Washingtonin lähteiden mukaan surmata Irakin presidentti Saddam Hussein, jonka olinpaikan tiedustelupalvelu CIA selvitti.

Aamun pommitusten alkaessa presidentti George W. Bush piti televisiopuheen, jossa hän ilmoitti sodan alkaneen. Hän varoitti kansalaisia uskomasta helppoon voittoon. Bushin mukaan sota voi olla "pitempi ja vaikeampi kuin jotkut ennustavat".

Torstai-illan hyökkäys sytytti

Yhdysvaltain presidentti George W. Bush ilmoitti tv-puheessaan sodan alkaneen. Irakin presidentti Saddam Hussein kehotti kansalaisiaan vastarintaan omassa tv-puheessaan, jonka aitous tarkkailijat ryhtyivät heti epäilemään.

Suomi varautuu Raakaöljy- satoihin pakolaisiin painui las

Kuva 4.6

Helsingin
Sanomat
21.3.2003.

Metaforien toiminnasta on olemassa monia eri teorioita, mutta metaforisen ilmaisun voi määritellä hyvin yksinkertaisesti: metaforassa asia kuvataan tai sanotaan toisen asian avulla. Jos sanon kielen "tulvivan" metaforia, ilmaisen metaforien suuren määrän ottamalla verbin luonnon ilmiöiden parista, tulvasta. Metaforalle olennainen piirre onkin merkityksen siirtyminen ilmaisun tasolta toiselle. John Fiske (1992, 122) havainnollistaa metaforaa seuraavalla paljon käytetyllä esimerkillä:

Laiva

kulki vedessä
kynti vettä
leikkasi vettä
halkoi vettä
viilsi vettä

Kulkea-verbi on kirjaimellinen merkitys laivan eteenpäin menolle. Muut ovat laivan kulkemisen metaforia, joihin jokaiseen liittyy hyvin erilaisia konnotaatioita. Kulkemisen eri metaforat muodostavat itse asiassa kielellisen paradigman, josta

voidaan valita aina tilanteeseen sopivin ilmaisu. Metaforan rakentamisessa on siis kysymys ilmaisun syntagman muuttamisesta paradigmaattisten vaihdosten avulla. Kun kulkea-verbi korvataan kyntää-verbillä koko ilmaisun denotatiivinen taso säilyy muuttumattomana. Laiva kulkee edelleenkin vedessä. Mutta paradigmaattisen siirtymän avulla ilmaisuun saadaan mukaan kyntämiseen liittyvät konnotaatiot, tuntemukset ja mielikuvat.

Miten toteuttaa valokuvaamalla metafora ”laiva kyntää mer-tä”? Se on mahdollista esimerkiksi muotoilemalla laivan keulaa kuvankäsittelyohjelmalla sellaiseksi, että se herättää hyvin selvästi auran mielikuvan. Tällainen ratkaisu on kuitenkin aina keinotekoisien oloinen ja erityisen vaikea toteuttaa käytännön kuvaustilanteessa. Semioottisesti sanottuna perinteisessä valokuvassa metaforan vaatimat paradigmaattiset siirtymät eivät ole yhtä helposti toteutettavissa kuin verbaalikielessä. Piirretyissä kuvissa metaforisuus saadaan aikaan helpommin. Oheisessa Timo Mänttärin kuvituksessa (kuva 4.7) on monia aivojen toimintaa havainnollistavia metaforia, kuten ”aivot on kone”.

Kuvatussa kohteessa itsessäänkin voi olla jotain metaforista. Kalle Kultalan otoksessa silloinen presidentti Urho Kekkonen poseeraa ikkunassa Ranskan vierailunsa aikana (kuva 4.8). Kuvallisessa metaforassa Kekkoseen liittyy ”napoleonmaisuus” ja siihen kytkeytyvät konnotaatiot. Kuva on oivallinen esimerkki metaforisen ilmaisun kyvystä tiivistää suuri joukko merkityksiä. Kekkosen julkiseen kuvaan kuului poikamainen leikinlasku. Samalla Kekkosta kuitenkin pidettiin itsevaltaisena presidenttinä; hän oli pelätty mies. Napoleon-kuva presidentti Kekkosesta tekee näkyväksi itsevaltiuden, mutta samalla rakentaa myönteistä imagoa, koska se osoittaa presidentin hallitsevan vaikean lajin: julkisen itseironian. Todellisuuden metaforisuuden huomaaminen vaatii kuvajournalistilta tarkkaa silmää.

Kuvajournalistinen metafora voidaan myös rakentaa käyttämällä kuvatekstiä tai otsikkoa. Kapellimestari Esa-Pekka Salosta kertova uutinen julkaistiin *Helsingin Sanomien* kulttuurisivuilla 20.3.2003 (kuva 4.9). Se havainnollistaa monella tavalla valokuvallisen metaforan ongelmia. Jutun otsikko on selkeä metafora: ”Salonen käänsi selkänsä Sonylle”. Otsikko viittaa

Kuva 4.7

Helsingin
Sanomat
22.11.2004.

Kuva 4.8 Lehtikuva/ Kalle Kultala.

Salonen käänsi selkensä Sonylle

► Salonen levyttää seuraavaksi Deutsche Grammophonille

Vesa Sirén

► Los Angelesin filharmonikkojen ylikapellimestari Esa-Pekka Salonen vaihtaa levymerkkiä. Hän siirtyy Sony Classicalilta perinteiselle Deutsche Grammophonille. Se muistetaan Herbert von Karajanin ja kymmenien muiden superhittien kulta-aikojen levymerkkinä.

"Olen allekirjoittanut neljän vuoden eksklusiivisopimuksen (yksinoikeussopimuksen) DG:n kanssa", Salonen kertoo puhelintuokailusta New Yorkista. "Ohjelmisto ja orkesterit ovat vielä osittain auki, mutta luvassa on ainakin yksi levylinen minun musiikkiani. Teen myös levyä Ravel-orkestraatioita Berliinin filharmonikkojen kanssa. Levyille tulee Ravelin omia orkestraatioita hänen pianokappaleistaan ja minun Ravel-orkestraatioitani."

Salosen kävellyksi tehdään "eurooppalaisin voimin", jotta ei ole vielä päätetty.

Sopimus ei takaa levytyksiä Los Angelesin filharmonikkojen kanssa.

"Amerikkalaiset orkesterit ovat tavatoman kalliita ammattilaiton määrämien levytystakojen vuoksi", Salonen

Sony Classical menetti aktiivisimman kapellimestarinsa. Esa-Pekka Salonen jatkaa perinteikkäällä Deutsche Grammophonilla.

Salonen kutsui virolaista Arvo Pärtiä aikanaan "Baltian peliä" ja kaikki Salosen ja Philharmonian orkesterin nautintoja. Salonen päättömättä James Jol-lyä, hän kirosi Universalin tyä minun musiikkiani." Salonen arvelee olevansa vielä esimerkiksi Hindemith-levy ja James Newton Ho-

Pelkkä kuva Salosesta johtamassa orkesteria ei sisällä metaforaa. Mutta yhdistettynä sanalliseen metaforaan kuvan denotaatio (selin oleva orkesterinjohtaja) saakin vahvan metaforisen konnotaation (kääntää selkensä). Tällaisiin metaforiin voi törmätä aika usein, ja ne ovat tyypillisiä esimerkkejä siitä, kuinka jutussa käytettävänä oleva kuvallinen aines itse asiassa voi määritellä koko jutun otsikon. *Suomen Kuvalehden* (21.3.2003) kannessa on juuri tällainen tilanne (kuva 4.10). Markku Niskasen ottamassa kansikuvassa vaalien voittaja ja tuleva hallitustunnustelija Anneli Jäätteenmäki katsoo istuvaa pääministeri Paavo Lipposta sillä silmällä: "Jos sittenkin..." Kuvajournalistinen metaforan voi pukea yhteen sanaan: tuleva hallitus on pakkoavioliitto.

Myytit, ideologia ja metaforat kytkeytyvät toisiinsa. Iina Hellstenin mukaan metaforien ja myyttien luonnollisuus "toimii usein ideologisena, vallitsevaa käsitystä pönkittävässä tekijänä, mutta toisaalta metaforiin sisältyy myös – usein käyttämätön – mahdollisuus uusien todellisuuksien luomiseen"

Kuva 4.9

Helsingin Sanomat
20.3.2003.

Kuva 4.10

Suomen Kuvalehti
21.3.2003.

(Hellsten 1997, 43). Tätä kirjoittaessani Yhdysvallat on juuri aloittanut sodan Irakia vastaan. Toimittaja haastattelee televisiossa sotilasasiantuntijaa suuren Irakin kartan edessä, joka sisältää nuolia ja merkkejä, jotka osoittavat joukkojen vahvuuksia ja sijoittelua. Toimittaja viittaa karttaa ja kysyy: ”Mikä mahtaa olla Yhdysvaltain seuraava siirto?” Kysymys ja visuaalinen esitys yhdessä rakentavat haastatteluun pelin metaforan. Sotaa käydään tällöin pelinä kartalla ja pohditaan seuraavia siirtoja. ”Pelissä kyse ei yleensä ole elämästä ja kuolemasta vaan pikemminkin leikinomaisesta kilpailusta. Kun sotaa metaforisoidaan tällaisina speaktaakkelina, jossa ei näennäistä ole lainkaan uhreja, sodalle on helppo saavuttaa oikeutus”, Hellsten kirjoittaa (mt., 63). Sota metaforisoituu peliksi myös silloin, kun kuvat täsmäpommien iskuista alkavat muistuttaa tietokonepelin kuvastoja.

Kuvalliset metaforat voivat olla ideologian näkökulmasta katsottuna hyvin vaikeasti tulkittavia. Esimerkiksi edellä esitelty presidentti Kekkonen Napoleon-kuva voi sekä vahvistaa hänen asemaansa vallankäyttäjänä että purkaa sitä. Jollekin katsojalle kuva saattaa nostattaa katkeria muistoja yksinvaltaisesta presidentistä, toiselle se saattaa herättää kaipuun vahvan presidentin aikaan.